

Ірина КОВАЛЬОВА

Я МАЛА ЩАСТЯ ПРАЦЮВАТИ РАЗОМ З М.П. КОВАЛЬСЬКИМ

У спогадах розкрито сторінки творчої співпраці автора з М. П. Ковальським, подано оцінку його прикметних рис як вченого та людини.

Ключові слова: Дніпропетровський університет, кафедра, професіоналізм, історична наука.

В воспоминаниях раскрыты страницы творческого сотрудничества автора с Н. П. Ковальским, дана оценка его особенных качеств как ученого и человека.

Ключевые слова: Днепропетровский университет, кафедра, профессионализм, историческая наука.

Moments of creative cooperation of the author with M.P. Kovalskyi are unveiled. The author assesses his remarkable features of a scientist and a man.

Key words: Dnipropetrovsk University, department, professionalism, historical science.

З роками все частіше виникає необхідність зупинитися у запрограмованому кожному з нас русі доріжкою життя для того, щоб, озирнувшись, побачити постаті тих, хто залишився назавжди у наших серцях та спогадах.

Такою для мене є постать Миколи Павловича Ковальського, поруч з котрим пройшло майже 25 років моєї праці у ДНУ. Знайомство з Миколою Павловичем припадає на 1963 рік, коли на єдиній в той час кафедрі історичних дисциплін відродженого після довготривалого закриття істфаку з'явився високий худорлявий молодий чоловік достатньо демократичного вигляду – у шведці і без краватки. Представившись – М.П. Ковальський – він стисло позначив галузь своїх наукових зацікавлень – джерелознавство історії України XVI – початку XVII ст. До Дніпропетровська він прибув у зв'язку із проходженням кон-

курсу на посаду декана загальнонаукового факультету, який створювався у Кривому Розі, як філія ДНУ. Мені впала у очі невимушеність спілкування та й всієї поведінки добре вихованої людини і в наступних розмовах з кафедрами ми ще деякий час згадували майбутнього співробітника.

Через незначний проміжок часу стали надходити чутки про діяльність молодого криворізького декана, який в стислі строки зумів не лише зібрати колектив викладачів-ентузіастів, а й налагодити добрі стосунки із місцевою владою, що позначилося на зацікавленому ставленні до факультету і матеріальній допомозі з боку на той час впливових (і багатеньких) директорів шахт і збагачувальних комбінатів Криворіжжя.

Повертаючись із відряджень, університетські колеги із захопленням розповідали про створення на ЗНФ досить великої бібліотеки, придбання наочних посібників, виготовлення, за замовленням Миколи Павловича, фотокопій джерел з історії України тощо.

А через місяць-другий до мене подзвонив Микола Павлович, домовляючись про зустріч. Справа була в тому, що в Кривому Розі на той час не знайшлося викладача з археології та історії первісного суспільства і Ковальський просив мене погодитися читати їх.

Не можу сказати, щоб перспектива періодичних відряджень у Кривий Ріг викликала у мене захоплення, тим більше, що моє навантаження значно перебільшувало встановлені законом години – я викладала не лише вищезазначені курси, а й етнографію і всі розділи з історії Давнього Світу. Однак Микола Павлович вмів переконувати. Погодившись на його пропозицію, я, не підозрюючи цього, в якійсь мірі поєднала свою наступну кар’єру викладача і науковця з М.П. Ковальським, про що мені ніколи не довелось пожалкувати.

Яким керівником виявився Микола Павлович? На мій, і не тільки мій, погляд – кращої кандидатури для налагодження роботи такого складного утворення, як загальнонауковий факультет, важко знайти.

Микола Павлович зумів перенести на криворізький ґрунт кращі традиції в організації учбового процесу та наукових шкіл своєї *Alma mater* – Львівського університету. На відміну від вищих навчальних закладів Східної України, з якими була знайома і в яких за роки ідеологічного пресингу була “витравлена” колишня корпоративна етика, Ковальському вдалося створити

колектив однодумців, керованих бажанням донести до студентів не лише фактологічну базу, а й сам дух, відчуття Історії. Мене вражало, із огляду на атмосферу, що панувала в ДНУ, ставлення Миколи Павловича до викладацького колективу – просякнуте глибокою повагою і одночасно – вимогливе, його підкреслено-зацікавлене відношення до наукових пошуків колег, підтримка спроб написання дисертацій. Слід зазначити, що викладачі ЗНФ відчували і цінували ці якості свого декана і серед них були безперечно талановиті особистості, такі як Тетяна Воронова, в минулому редактор однієї з криворізьких газет, історик за освітою і покликанням.

Наші стосунки з М.П. Ковальським з часом отримали дружній характер. Під час вечірніх повернень з роботи до готелю, де я зупинялася під час відвідин Кривого Рогу, Микола Павлович розповідав про роки навчання у Львівському університеті, власне захоплення археологією та українською етнографією, працю в музеях, своє рідне місто Острог. Студенти із захопленням слухали наші бесіди і довгий шлях після виснажливих 5-6 лекцій здавався коротшим і легким. Вже тоді в М.П. Ковальського відчувалася наукова зрілість, величезний дослідницький потенціал, який стримувався перебуванням поза межами академічної науки і, взагалі, професійного спілкування в умовах Криворіжжя.

Це були ті роки, коли творча і до цього ж порядна людина повинна була існувати, так би мовити, у двох вимірах: зовнішньому, який визначав “Кодекс будівника комунізму” і внутрішньому, до якого майже ніхто не мав доступу. Микола Павлович не був винятком і повинно було стекти багато води, щоб ми порушили цю замкненість. В Криворізькі часи поштовхом до цього стало питання відносно віри. Я розповіла про відвідини церкви із бабусею, яка належала до давніх прихожанок Лазаревської церкви, Микола Павлович поділився своїми спогадами.

Через деякий час у Криворізькому музеї з’явилася археолог з Саратова Л.П. Крилова і М.П. Ковальський запросив її до ЗНФ. Я зітхнула із полегшенням, тим більше, що родинні справи намагали моєї присутності вдома. Однак через деякий час Микола Павлович з’явився, як він висловився “с повинной головою”, просячи вибачення і наполягаючи на моєму поверненні до праці. Визнаючи власну помилку, він не шукав виправдань – ця риса його характеру добре відома тим, хто спілкувався з ним.

В 1967 році Ковальський перейшов на роботу доцентом історичного факультету на кафедрах: всесвітньої історії, історії СРСР і, нарешті, рідної для нього кафедри джерелознавства та історіографії. В ці роки Микола Павлович постає стрімким, із гордовито піднесеною головою, виразними рисами породистого обличчя, завжди із старим портфелем у руці, з якого виглядали книжки, які він під час лекцій демонстрував студентам і щедро ділився з колегами. Довге волосся надавало М.П. Ковальському схожості з дореволюційними діячами науки і культури, що не подобалося адміністрації. Пам’ятаю, як на дошці оголошень з’явився наказ по ДНУ про догану доцентів Ковальському саме з цього приводу. Разом із Ковальським на кафедрі з’явилися численні таблиці, виготовлені студентами, карти, слайди та інші наочні засоби.

Іспит у Ковальського був нелегким випробуванням, однак я не пам’ятаю випадку, коли б студент ображався за отриману оцінку – у нього завжди залишалася можливість покращити результат. Сама атмосфера іспиту знімала напругу: Микола Павлович заводив групу з 5-7 чоловік до себе у кабінет, залишаючись з ними, чи виходив, зачинивши двері на ключ. Однак винахідливі студенти скоро здогадалися отримувати допомогу через кафедральний телефон, що стояв на столі і їхнє “заточення” було скасовано. Треба було дуже постаратися, щоб вивести Ковальського з рівноваги; коли ж це відбувалося, Микола Павлович не знав меж. Його улюблене прислів’я “Маразм крепчал” запам’ятало багато поколінь студентів і викладачів.

Взагалі, в натурі Миколи Павловича, за моїми спостереженнями, якое дивно поєднувалися майже дитяча довіра до людей, прихильність, інколи споріднена екзальтації, із відсутністю практичних життєвих навичок, що призводило до непорозумінь і позначалося на умовах життя родини.

Однак в тому, що стосувалося наукових пошуків, Ковальський поставав дослідником із холодним критичним розумом, залізною логікою і відсутністю сентиментів в наукових баталіях. При цьому він не допускав некоректного ставлення до опонентів, на відміну від деяких “молодих”, які прийшли на факультет у 70-х рр. і професійна етика котрих не витримувала критики. Студенти добре відчували цю відмінність і поважали за неї Миколу Павловича.

Наше спілкування з ним в ці роки мало кілька аспектів:

1) як колега по кафедрі; 2) у зв'язку із розвитком мною археологічного напрямку в ДНУ; 3) в галузі джерелознавчої проблематики, оскільки я послідовно обстоювала необхідність розвитку комплексного джерелознавства, зокрема, поєднання писемних і речових (археологічних) джерел з історії України і, зокрема, регіону; 4) спільна праця в складі редакції “Історії міст і сіл Дніпропетровської області”.

До цього можна додати, що моя кандидатська дисертація була присвячена діяльності Дніпрогесівської експедиції НКПроса України 1927-1932 рр., яку очолював акад. Д.І. Яворницький. Наукова, зокрема джерелознавча, діяльність останнього була також у центрі уваги Миколи Павловича, що сприяло обміну думками з цього приводу. До речі, Ковальський був рецензентом моєї дисертації на кафедральному (історії СРСР) обговоренні. Обрана тема за тих часів була вочевидь небезпечною, з огляду на негативне ставлення до всього, що несло на собі відбиток національного відродження. Миколі Павловичу відводилася небагатовидна роль нищівного критика, чим досягалася подвійна мета: перевірка благонадійності самого рецензента і затримання з виходом на захист сумнівної роботи. Це розуміли всі і пожадливо спостерігали, як будуть розвиватися події. На здивування, всі виступаючі до М.П.Ковальського утримувалися від суттєвих зауважень. Рецензент спрямував на мене нищівну критику, але об'єктом було обрано не історію створення і діяльності керованої Яворницьким експедиції, а зміст джерелознавчого розділу. Виходило, що з самою темою і її висвітленням усе у порядку, слід покращити суто спеціальний огляд джерельної бази. Критика виявилася, на мій погляд, занадто гострою, однак через тиждень Микола Павлович доповів на кафедрі, що мною враховано зауваження і він рекомендує роботу І. Ковальнової до захисту.

Він же підтримав мене у важкі години очікування рішення ВАК, яке запізнювалося, як виявилось, внаслідок анонімних звинувачень у моєму націоналізмі та інших гріхах. На цей час в Україні відбувалася чергова кампанія боротьби з “буржуазним націоналізмом”, від якої постраждали мої знані опоненти – О. Апанович та Ф. Шевченко.

Однією з привабливих рис Миколи Павловича була відсутність в ньому вузького професіоналізму, який, як на мене, споріднений із снобізмом. Він жваво цікавився багатьма питаннями в навіть віддалених від його безпосередніх занять галузях.

Це торкалося і археології, якою Ковальський захоплювався ще у студентські роки.

Я ніколи не помічала зверхнього ставлення до наукових уподобань колег з боку Миколи Павловича. Більше того – він запалювався бажанням знайти можливості для об’єднання зусиль в новому напрямку досліджень. Зараз майже забуті розробки маршруту пересування війська кн. Ігоря, виконані М. Соколом, дніпропетровським інженером, тобто непрофесіоналом, за оповіданням безсмертного “Слова ...”. М.П. Ковальський підтримував автора, пильно стежачи за його роботою, знаходячи можливості звести його з фахівцями, надати можливість друку.

Він сам захоплювався як дитина отриманням нового знання. В цьому сенсі показове спілкування із Яніним – відомим археологом Новгородом, автором курсу “Комплексне джерелознавство”. Микола Павлович поділяв ідею об’єднання усіх видів джерел і завжди зацікавлено знайомився із знахідками нашої експедиції. За широтою обізнаності у різних галузях гуманітарного знання метр належав, безсумнівно, до “старої” професури, енциклопедично освіченої і, головне, спроможної до сприйняття нового знання.

Хочу торкнутися ще однієї риси Ковальського як вченого – його спілкування із учнями. Незалежно від того, хто вони були – ще студенти або аспіранти, чи літні доценти, Микола Павлович запобігав у відносинах диктату свого наукового авторитету. Взагалі у спілкуванні із ним не виникало ситуації керівництва і підкорення, яке так відчутно в ієрархічній будові сучасної науки, коли влада посади і влада наукового авторитету виявилися пов’язаними між собою. На відміну від цього, стосунки М.П. Ковальського із науковим оточенням мали доброзичливий дружній характер, вільне спілкування однодумців у маленькому кабінеті, заповненому тютюновим димом та ні з чим незрівняним ароматом старих книг.

Я свідомо оминаю у спогадах особисте життя Миколи Павловича – це зовсім інша і досить сумна історія. Кохана жінка Любов померла зовсім молодою, залишивши на руках вдівця двох діточок. Ковальський у своєму ставленні до батьківських обов’язків являв той незвичайно рідкісний тип батьків, в яких живе материнська душа. Як квочка розкриває крила над курчам, так і він обгортав їх з усіх боків жалісною любов’ю, яка замінювала йому надію на власне відчуття. Ми, жінки, відчували

це і, поруч з повагою, завжди бідкалися з приводу самотності цього чудового чоловіка і батька.

Руйнація звичних умов життя і праці на початку 90-х років, втрата надії на зміни у становищі з житлом, а можливо – зрозуміла для літніх людей тяга до витоків, батьківського двору – все це позначилося на обранні Миколою Павловичем Острога місцем свого перебування. З 1992 р. ми більше не працювали разом, але зв'язки збереглися. Я щиро вдячна М.П. Ковальському за запрошення прочитати лекції з археології в Острозькій академії, за листи і телефонні розмови, привітання, які надсилав він із рідними та учнями.